

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра туристичного і готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

Давиденко І.В.

“ ___ ” _____ 2019 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 242 «Туризм»**

за магістерською програмою професійного спрямування

«Економіка та організація туристичної діяльності»

за темою: **«Розвиток активних видів туризму в Одеському регіоні
в умовах створення туристичних кластерів»**

Виконавець:

студентка 6 курсу 14 групи ЦЗФН

Лавриченко Анна Вікторівна

(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник:

к.п.н, ст.викладач кафедри ТіГРБ

(науковий ступінь, вчене звання)

Мартінова Наталя Степанівна

(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

АНОТАЦІЯ

Лавриченко А.В., «Розвиток активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах створення туристичних кластерів»

Кваліфікаційна робота на здобуття магістра зі спеціальності «Туризм» за магістерською програмою професійного спрямування «Економіка та організація туристичної діяльності» Одеський національний економічний університет м. Одеса, 2019 рік

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів. Об'єктом дослідження є активні види туризму в Одеському регіоні.

В роботі розглядаються теоретичні засади розвитку активних видів туризму в регіональних туристичних кластерах, зокрема, простежено тенденції розвитку активних видів туризму в світі та в Україні, зазначено на особливостях процесу управління розвитком регіонального туризму в туристичних кластерних об'єднаннях. Здійснено оцінку сучасного стану спортивно-оздоровчого туризму і пропозиції послуг активних видів туризму в Україні та Одеському регіоні. Проаналізовано туристично-рекреаційний потенціал Одеського регіону в контексті розвитку активних видів туризму. Вивчено досвід розвитку активних видів туризму в туристичних кластерах в світі та регіонах України.

Запропоновано:

- стратегічні напрями розвитку активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах створення та розвитку туристичних кластерів;
- напрями підвищення туристично-рекреаційного потенціалу Одеського регіону в контексті розвитку спортивно-подієвого туризму.

Також в роботі обґрунтовано пропозицію спортивно-подієвого видовищного заходу «Парусний тиждень Причорномор'я» як одного з найперших кроків в реалізації завдання створення спеціалізованого кластеру активних водних видів туризму та відпочинку на території Одеського регіону.

Ключові слова: активні види туризму, спортивно-оздоровчий туризм, екстремальний туризм, регіональний туристичний кластер, туристично-рекреаційний потенціал, спортивно-подієвий туризм

ANNOTATION

Lavrichenko A.V. «**Development of active types of tourism in the Odessa region in terms of creating tourist clusters**»

Qualifying work on obtaining a Master degree in the specialty «Tourism»
under the program «Economy and organization of tourism activities»
Odessa National Economic University, Odessa, 2019

Thesis consists of three chapters. Object of study is the active tourism in the Odessa region.

The paper discusses the theoretical foundations for the development of active tourism in regional tourism clusters, in particular, traces the development of active tourism in the world and in Ukraine, and points out the peculiarities of the process of managing the development of regional tourism in tourist cluster associations. The assessment of the current state of sports and health tourism and the offer of services of active types of tourism in Ukraine and the Odessa region. The tourism and recreational potential of the Odessa region in the context of the development of active types of tourism is analyzed. Experience of development of active types of tourism in tourist clusters in the world and regions of Ukraine is studied.

Proposed:

- strategic directions of development of active types of tourism in the Odessa region in the conditions of creation and development of tourist clusters;
- directions of increase of tourist and recreational potential of Odessa region in the context of development of sports and event tourism.

Also, the proposal substantiates the proposal of the sporting event "Sailing week of the Black Sea" as one of the first steps in the implementation of the task of creating a specialized cluster of active water tourism and recreation in the Odessa region.

Keywords: active tourism, sports and wellness tourism, extreme tourism, regional tourism cluster, tourist and recreational potential, sport and event tourism

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АКТИВНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРАХ.....	7
1.1. Поняття та зміст активних видів туризму.....	7
1.2. Тенденції розвитку активних видів туризму в світі та в Україні.....	11
1.3. Управління розвитком регіонального туризму в туристичних кластерних об'єднаннях.....	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ АКТИВНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ.....	31
2.1. Оцінка сучасного стану спортивно-оздоровчого туризму і пропозиції послуг активних видів туризму в Україні та Одеському регіоні.....	31
2.2. Аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Одеського регіону в контексті розвитку активних видів туризму.....	38
2.3. Досвід розвитку активних видів туризму в туристичних кластерах в світі та регіонах України.....	52
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АКТИВНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ У СКЛАДІ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ.....	63
3.1. Стратегічні напрями розвитку активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах кластеризації.....	63
3.2. Напрями підвищення туристично-рекреаційного потенціалу Одеського регіону в контексті розвитку спортивно-подієвого туризму.....	66
ВИСНОВКИ	88
Список використаних джерел	93
Додатки.....	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Частка активних видів туризму у загальному обсязі туристської сфери з кожним роком збільшується. Такі види і форми туристичних подорожей найактивніше і динамічно розвивають туристичні підприємства, продуктивні сили регіонів і сприяють підвищенню економічного потенціалу країни загалом.

Зростання обсягів світових туристських потоків активних видів туризму, їх особливості, а також цілі та завдання розвитку суспільства ініціюють переосмислення суті, ролі активних видів туризму і вимагають формування і забезпечення теоретично-практичних засад управління розвитком таких послуг.

Головним завданням активного туризму є залучення громадян до корисного й раціонального використання вільного часу, забезпечення оптимального використання і збереження туристських ресурсів, турбота про особисту безпеку туристів, розвиток туристичного потенціалу територій, підвищення ефективності та результативності діяльності різних суб'єктів туристичної діяльності та підприємницьких ініціатив.

Значення активних видів туризму для суспільства важко переоцінити, адже він сприяє раціональному використанню вільного часу, активному та здоровому способу життя. Заняття активним туризмом сприяють формуванню екологічної та національної самосвідомості, особливо молоді, розвитку духовності, розширюють уявлення про можливість життєдіяльності людини в тісній єдності з природним середовищем.

Сучасні тенденції розвитку туризму характеризуються активізацією різних груп населення щодо використання активних форм відпочинку, поєднаних з перебуванням в природному середовищі. Найпривабливішими в цьому контексті є приморські регіони з їх специфічним кліматом. В Україні, як відомо, таким регіоном є Причорномор'я, зокрема Одеський регіон, з його значним потенціалом для потреб розвитку активних видів туризму.

Питання класифікації та розвитку туризму, підвищення економічної ефективності цієї сфери вивчилися в роботах учених: В.К. Федорченка, І.М. Минич, В.Г. Герасименка, В.А. Зінченко, М.П. Крачило, О.М. Любавець, О.В. Лугової, С.І. Грибанової, О.П. Пузакова, Ю.В. Алексєєвої, І.М. Школи та ін. Теоретичні положення та методичні принципи організації спортивного та спортивно-оздоровчого туризму розроблялися в публікаціях Ю.В. Штангея, О.Ю. Дмитрука, Ю.В. Щура, С.П. Фокіна та інших. Деякі аспекти розвитку активного туризму на регіональному рівні висвітлено у працях В. Д. Дехтяря, Є. З. Рута, О.М. Середюка, Ю.А. Грабовського, О.Ю. Дмитрука, Н.В. Савченка, О.Я. Федорова та інших.

Для більш ефективного просування туристичних послуг у комплексі, створюються різні види кластерів, у тому числі і туристичні. Процеси кластеризації в економіці досліджували М.Портер, М.Енрайт, Соколенко С.І., Вишнякова І. В. та інші. Кластерні системи в туризмі досліджували Михайліченко Г.І., Мудрак Р.П., Охріменко А. Г., Войнаренко М.П., Семенов В.Ф., Смирнов І.Г., Ткач В.О., Кальченко О.М. Шепелєв І.Г. та інші.

Аналіз наукової літератури вказує на те, що недостатньо вивчено витоки та передумови виникнення активних видів туризму, можливості рекреаційно потенціалу та забезпечення туристичною інфраструктурою Одеського регіону щодо його подальшого розвитку, недостатньо даних про сучасний стан цього виду рекреаційно-оздоровчої діяльності серед різних груп населення, їхні потреби. Вивчення цієї проблематики дозволить розробити пропозиції щодо подальшого розвитку активних видів туризму в умовах розвитку існуючих в Одеському регіоні туристичних кластерів та створення нових.

Практична значущість. Проведені дослідження розширюють і поглиблюють знання про розвиток активних видів туризму в Одеському регіоні, розкривають можливості природно-рекреаційних ресурсів та туристичної інфраструктури Одещини у контексті їх використання для реалізації цілей активного туризму. Також розроблено пропозиції щодо

управління забезпеченням розвитку системи спортивно-подієвого туризму в Одеському регіоні.

Робота містить *елементи наукової новизни*, зокрема, при визначенні змісту понять «активні види туризму», «система спортивно-подієвого туризму регіону».

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в дослідженні теоретичних та практичних засад розвитку активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах створення та розвитку туристичних кластерів.

Реалізація поставленої мети зумовила потребу розв'язання таких завдань:

- вивчити поняття та зміст активних видів туризму;
- висвітлити тенденції розвитку активних видів туризму в світі та в Україні;
- обґрунтувати теоретичні засади управління розвитком регіонального туризму в туристичних кластерних об'єднаннях;
- дослідити розвиток активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах туристичних кластерів, перш за все, проаналізувавши туристично-рекреаційний потенціал Одеського регіону;
- запропонувати шляхи удосконалення управління розвитком туристичних кластерів Одеського регіону;
- розглянути перспективи розвитку активних видів туризму в Одеському регіоні;
- оцінити можливості атрактивного потенціалу спортивно-подієвого туризму для розвитку Одеського регіону.

Об'єктом дослідження є активні види туризму в Одеському регіоні.

Предметом дослідження є особливості становлення, сучасний стан та перспективи розвитку активних видів туризму в Одеському регіоні в умовах створення та розвитку туристичних кластерів.

Теоретичною основою роботи служать праці вітчизняних та закордонних учених з проблем класифікації видів туризму та туристичних

послуг, регіонального розвитку туризму, теоретичних та практичних засад формування й функціонування туристичних кластерів, інші джерела.

Інформаційною базою для роботи послужили нормативно-правові акти та програмні документи в сфері туризму, регіонального розвитку, статистичні дані галузевих збірників, звіти та програмні документи Одеської обласної адміністрації, звіти Управління фізичної культури та спорту ОДА, Федерації спортивного туризму України (ФСТУ), Української асоціації активного та екологічного туризму (УАЕТА), звітні матеріали та дані туристичних операторів з активних видів туризму.

У роботі знайшли своє застосування наступні методи дослідження: комплекс методів наукового пізнання, які застосовуються до окремих структурних елементів роботи. Застосовано загальнонаукові і спеціальні методи: теоретичного узагальнення; групування, порівняння; графічний метод; аналізу та синтезу; структурно-логічний.

Структура та зміст дипломної роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Активні види туризму – найдинамічніші види туристичної діяльності в 21 столітті.

У вітчизняній науці представлена велика кількість класифікацій видів туризму за різними ознаками. Більш того види туризму змішані за різними класифікаційними ознаками, наприклад: мета поїздки, спосіб пересування, вікова група та ін.

З метою пошуку наукових джерел для трактування поняття «активні види туризму» можна звернутися до дозвіллезнавства. Найпростіший вид дозвілля - відпочинок. Він призначений для відновлення витрачених під час роботи сил і поділяється на активний і пасивний.

Так в дослідженнях, присвячених активним видам туризму ми зустрічали поняття: активний туризм, спортивний туризм, спортивно-оздоровчий туризм. Крім цього в теорії і практиці туризму використовують терміни: самодіяльний туризм, оздоровчо-спортивний туризм, екстремальний туризм, пригодницький туризм тощо.

Про розвиток активних видів туризму можна говорити й в контексті зеленого, або екологічного туризму, — це особливий напрям відпочинку для людей, перевантажених повсякденними проблемами, побутом і урбаністичним оточенням. Цей вид відпочинку спрямований на усамітнення та спілкування з природою, проживання в сільському середовищі або інших екологічних територіях.

За нашими дослідженнями найбільше відношення до активних видів туризму має спортивний туризм.

Спортивний туризм — це специфічний вид туристсько-спортивної діяльності, головною формою якої є спортивний похід або змагання з видів туризму, ці види діяльності спрямовані на випробовування фізичних, психічних, духовних сил людини, удосконалення туристської майстерності туриста, виконання нормативів спортивних розрядів.

Трактування змісту поняття «активні види туризму» можна доповнити, звернувшись до досліджень спеціальних видів туризму. Так, в класифікації турів за метою відпочинку, виокремлюються активні тури.

Крім наукового змісту поняття «активні види туризму», вважаємо доцільним розглянути як трактується це поняття в практиці туристичної діяльності.

Також важливо, що спортивний туризм та пригодницькі подорожі відносяться до високоприбуткових сегментів у сфері пригодницького туризму.

В Україні активні види туризму розвиваються доволі інтенсивно, так як наша країна володіє необхідними ресурсами: гори, рівнини, степи, моря, річки, озера. Зараз на рівні державної влади вживаються різні заходи по просуванню активних видів туризму серед українців: будується необхідна інфраструктура, відбувається популяризація спорту в ЗМІ, але їх точно не достатньо для системного розвитку таких видів туристичних послуг.

У журналі «Український туризм», під активним туризмом розуміється вид подорожі, пов'язаний з активними способами пересування по маршруту і чинять людиною в рекреаційних та спортивних цілях (<http://mw.com.ua/>).

Нами було складено детальний перелік складових активних видів туризму. Перш за все, активний туризм доцільно розділити на зимовий, літній та інші види туризму. Також види активного туризму розподіляються за простором їхнього розповсюдження: на суші, на воді, у повітрі.

Говорячи про тенденції розвитку активних видів туризму в Україні необхідно зазначити на діяльності суспільних та громадських об'єднань в сфері спортивного та екологічного туризму, це Федерація спортивного туризму України (ФСТУ) <https://www.fstu.com.ua/> та Українська Асоціація Активного та Екологічного Туризму (УАЕТА) <http://www.uaeta.net/> – громадська ініціатива, яка займається популяризацією та розвитком дружніх природі активних видів відпочинку та екологічного туризму.

Говорячи про тенденції розвитку активних видів туризму в Україні треба обов'язково розкрити питання нормативно-правового регулювання таких видів діяльності. Основні нормативно-правові акти в Україні, які регулюють спортивний туризм та екологічний туризм, як види туризму, в яких найбільш відображається активні види туризму: Конституція України, Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, Закон України «Про туризм», Закон України «Про фізичну культуру і спорт», Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (зі змінами та доповненнями).

Спортивний туризм в Україні – продукт тривалого історичного розвитку. Він пройшов нелегкий шлях формування та становлення від найпростіших форм мандрівництва до сучасної туристичної індустрії. Однак на сьогодні, незважаючи на наявні потенційно великі можливості, свою соціальну й економічну значущість, спортивний туризм в Україні розвинутий недостатньо. Труднощі, з яким зіткнувся у своєму розвитку спортивний туризм, передусім, пов'язані з економічними проблемами розвитку суспільства, а також з майже повною відсутністю державної та громадської підтримки цього виду спорту, недосконалістю, а в окремих випадках і відсутністю сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії, а також внутрішніми організаційними проблемами в самому туристсько-спортивному русі, що накопичилися за останні роки.

Головна особливість спортивного туризму та інших видів активного туризму полягає в тому, що вони, на відміну від більшості інших видів туризму і спорту, не потребує відносно великих матеріальних видатків, оскільки, по-перше, розвивається в наявному навколишньому природному середовищі і не вимагає значних капіталовкладень для підготовки та проведення туристсько-спортивних масових заходів та зведення спеціальних споруд для їх проведення, по-друге, матеріально-технічне та організаційне забезпечення зазначених заходів значною мірою здійснюється силами та

засобами самих туристів, по-третє, вже склалася і діє громадська система підготовки та підвищення кадрів, яка з мінімальними видатками з боку держави може і надалі ефективно функціонувати.

Практика останніх десятиріч свідчить про високий рівень кластеризації економічної діяльності країн світу. Світовий досвід показав, що кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, дослідницьких та освітянських закладів в інноваційному процесі. Світові процеси кластеризації свідчать про високу ефективність діяльності кластерних об'єднань, їх визначальний вплив на прискорення економічного розвитку.

Створення та розвиток кластерів – важливий критерій стабільної стратегії розвитку регіонального бізнесу. В цілому, кластер для бізнесу є практичною можливістю створити собі імідж конкурентоспроможності в майбутньому, а саме: формувати довгострокову концепцію розвитку підприємств на десятиріччя.

Регіональні туристичні кластерні системи створюються з метою оновлення та зміцнення регіонального економічного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичної галузі регіону, управління розвитком регіональної туристичної системи, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів до фінансування регіонального туристичного бізнесу. Регіональні туристичні кластери надають можливість кожному з регіонів України створити успішну модель інтеграційного розвитку.

Ефективна діяльність туристичного кластеру базується на збільшенні прибутків кожного з його учасників, а саме: вимірюється зростанням конкурентоспроможності всіх членів кластеру і в цілому всього регіону. Створення туристичних послуг і товарів та їх реалізація є справою великої кількості підприємств та організацій, що спеціалізуються на виробництві й наданні певних послуг, виконанні певних функцій у туризмі. У туристичній практиці вони кооперуються на базі договірного співробітництва. Ініціюючу роль у здійсненні такого кооперування відіграють туристичні фірми та

підприємства. Варто чітко розуміти, які саме суб'єкти туристичної діяльності необхідно включати до структури того чи іншого кластеру, оскільки від цього рішення буде залежати подальша роль кожного з цих суб'єктів у його діяльності.

Одеський регіон представлений широким спектром напрямків туризму, серед яких виділяються саме активні види туризму.

Висвітлити питання стану розвитку активних видів туризму в Україні можна на основі оцінки стану розвитку спортивно-оздоровчого туризму.

За підсумками оцінки стану спортивно-оздоровчого туризму в Україні слід зазначити, що більшість туристських фірм надають перевагу міжнародному туризму. Крім того, спортивно-оздоровчий туризм в Україні розвивається під впливом низки політичних та економічних чинників, які обумовлені трансформаційними процесами, які протікають в країні. З одного боку, вони сприяли активному розвитку українського туристського ринку й швидкому зростанню частки виїзного туризму, з іншого — економічна і політична криза негативно вплинула на формування туристської галузі та її інфраструктури, відсутня впевненість у повноцінній реалізації стратегічних планів в туристській сфері.

Нами за допомогою мережі Інтернет досліджено пропозиції послуг активних видів туризму на теренах України. Нас приємно здивувала величезна кількість пропозиції послуг від організацій, підприємств, фірм, громадських об'єднань і навіть окремих підприємців та ентузіастів.

Наведемо результати дослідження щодо типології адміністративних районів Одеської області за рівнем розвитку туризму та визначення можливих стратегій якісної зміни наявного стану, що проведені в роботі науковцем Левицьким А.О. []. Найширші умови для розвитку спортивного туризму створено в м. Одесі; на середньому рівні спортивний туризм представлений в Білгород-Дністровському, Кілійському, Комінтернівському та Овідіопольському районах.

Формуванню активної регіональної туристичної політики на сучасному етапі в Одеській області щодо розвитку активних видів туризму сприяє діяльність Обласної державної адміністрації Одеської області.

Багатства Одеського регіону на туристично-рекреаційні ресурси, які зосереджені по всій області, дає можливість туристам поєднувати декілька видів туризму в одній подорожі. Провівши аналіз туристично-ресурсного потенціалу та туристичної інфраструктури Одеського регіону, можна дійсно стверджувати, що Одещина має неабиякі перспективи для подальшого розвитку сфери туризму, незважаючи на низку проблем та недоліків.

Причорномор'я, до якого входить Одеський регіон, як один з найпривабливіших регіонів до активного туризму, представлений територіями з рівнинним рельєфом та степовою рослинністю, обмежені на півдні акваторіями Чорного та Азовського морів. Мілководні лимани з довгими піщаними косами - місця гніздування багатьох видів птахів, в тому числі рідкісних. Велика кількість заповідних територій, де охороняються степові рослинні угруповання та водно-болотні угіддя та сліди стародавніх культур. В цьому регіоні доцільно розвивати: екологічний, бердвотчінг, вітрильний, водний, археологічний туризм, парапланеризм, дайвінг, велосипедний, подієвий туризм.

Тут актуальними будуть також результати дослідження щодо оцінки потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку адміністративних районів Одеської області. Найбільш придатними для розвитку спортивного, зеленого та інших видів туризму виявилися: м. Одеса, Біляївський, Кілійський, Комінтернівський та Татарбунарський райони.

Говорячи про розвиток туризму в цілому та активних видів туризму в Одеському регіоні, треба відмітити активну діяльність в цьому напрямку Одеської обласної адміністрації.

Окремо, важливо зазначити на тому, що на сьогоднішній день, основні тенденції, які стримують розвиток ринку активних видів туризму в

Причорноморському, зокрема, в Одеському регіоні, стосуються сучасної інфраструктури спорту і активних видів туризму, відпочинку.

1. Питання залучення населення України до оздоровчої рухової активності залишається актуальним, оскільки достатній рівень оздоровчої рухової активності має лише 3% населення. Саме тому сучасний стан системи масового спорту потребує створення умов населенню для занять оздоровчою руховою активністю.

2. Розвиток масового спорту в Україні забезпечують різноманітні заклади фізичної культури і спорту. Аналіз статистичних документів дозволив встановити середній показник їхньої забезпеченості. Так встановлено забезпеченість (станом на 2016р): спортивними клубами на 57,9%, міськими центрами фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» на 28%, ДЮСШ на 96%, фітнес-клубами на 100% (середній показник по країні – 2,4 заклади на 10 тис. населення).

3. Сформована в Україні мережа фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд характеризується не тільки недостатньою кількістю, а й нерівномірним їх розташуванням по території країни. Одеська область має середній рівень показника забезпеченості (21 од. на 10 тис. осіб населення).

4. Пріоритетом подальшого розвитку фізичної культури і спорту в Україні є формування розгалуженої мережі сучасних спортивних споруд з урахуванням запитів різних соціальних, професійних груп населення, їх інтересів та рівня спортивної підготовленості.

5. Для проведення реформ у сфері фізичної культури і спорту з метою приведення її у відповідність до європейських вимог і стандартів необхідно поєднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства із суб'єктами бізнесу.

Світовий досвід свідчить, що розвиток туризму повинен супроводжуватися зусиллями з боку держави в сприянні програмам внутрішнього туризму. Так, розвиток туризму в Одеському регіоні

визначається такими програмними документами, як «Концепція розвитку туризму в м. Одесі» і «Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2022 року», в який туризм та рекреаційний напрям віднесено до стратегічних національних пріоритетів.

Одеська обласна державна адміністрація дійсно працює в напрямку створення та розвитку спортивної інфраструктури та взагалі в напрямку розвитку індустрії спортивного туризму.

Важливо відмітити на розвиток приватної ініціативи у створенні сучасної інфраструктури активних видів відпочинку в Одеському регіоні.

Ураховуючи величезний потенціал та фінансову підтримку з боку Європейського Союзу, Одеський туристичний регіон має всі шанси зайняти гідне місце на світовому ринку туристичних послуг. Такий шлях можливий в значній мірі розвитку туристичних кластерів.

В Україні створюються і функціонують багато кластерів, така ініціатива щодо їх створення виходить від самих суб'єктів господарювання, які об'єднуються у формальні або неформальні об'єднання з певною метою. Одночасно набуває актуальності концепція кластеризації на державному рівні. Також є актуальним оновлення нормативно-правової бази стосовно розвитку кластерів. Така нормативно-правова база включає закони Верховної Ради України, а також концепції та стратегії Кабінету Міністрів України.

Стадії практичної реалізації досягла лише відносно невелика частина проектів розвитку кластерів. Базовою необхідною умовою кластеризації є створення сприятливого бізнес-середовища у регіоні, тоді як форми діяльності суб'єкти господарювання повинні обирати собі самі.

Кластерна політика, як новий економічний феномен, поступово займає і в Одещині пріоритетні позиції при здійсненні стратегії конкурентного розвитку з врахуванням та адаптацією найефективніших світових методик до існуючої структури господарства та менталітету.

Яскравим прикладом створення та розвитку кластерного об'єднання, за допомогою якого успішно розвиваються активні види туризму та відпочинку в регіонах України є «Кластер водного туризму в Чернігівській області».

Одним з успішних прикладів реалізації стратегії комплексного розвитку видів туризму, зокрема, активних видів у поєднанні з екологічним туризмом є діяльність агроекологічно-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова» Тарутинського району Одеської області.

Ґрунтуючись на проведеному SWOT-аналізі соціально-економічного розвитку Одеської області, SWOT-аналіз розвитку туризму в Одеському регіоні та оцінки її рекреаційно-туристичного потенціалу, стратегічними напрямками розвитку регіону є (в першу чергу рекомендації щодо розвитку потужностей індустрії туризму):

1. Забезпечення розвитку транспортного комплексу й використання приморського та прикордонного розташування регіону.
2. Покращення стану автотранспортної інфраструктури.
3. Ефективне використання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.
4. Забезпечення умов для створення тематичних або комплексних туристичних кластерів, зокрема кластерів активних видів туризму, що сприятиме створенню ефективних стимулів для раціонального використання наявного рекреаційного потенціалу Одещини в туристичних цілях.

Одним з найважливіших факторів активізації туристичної діяльності й бізнесу в Одеському регіоні разом з іншими областями Причорномор'я слід вважати реалізацію масштабних міжнародних інвестиційних проєктів, зокрема через розвиток наступних пріоритетних для регіону видів туризму, до яких відносяться й активні види туризму обов'язково в комплексі з іншими видами туристичних послуг: зокрема таких активних видів туризму як: яхтинг, дайвінг, рафтинг, скалолезення; розвиток пригодницького, подієвого, тематичного, екологічного та інших видів туризму.

Окремо слід зазначити на необхідності розвитку в Одеському регіоні спортивно-оздоровчого туризму як такого, який поєднує різноманітні активні види туризму та відпочинку.

Розвиток спортивно-оздоровчого туризму в Одеському регіоні, як в Україні в цілому, потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах усієї індустрії туризму.

Для забезпечення розвитку спортивно-оздоровчого туризму в Україні необхідно вирішення таких питань:

1. Відпрацювати механізм створення сприятливих умов для залучення інвестицій, спрямованих насамперед на будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів туристської та курортно-рекреаційної сфер, сприяти спрощенню процедури узгодження інвестиційних проектів.

2. Прийняти комплексне рішення відносно виділення земельних ділянок під будівництво спортивно-оздоровчих комплексів та інших об'єктів туристичної інфраструктури.

3. Реалізувати комплекс заходів для розвитку масового внутрішнього туризму, насамперед спортивно-оздоровчого туризму, як чинника формування здорового способу життя та підвищення якості життя громадян України.

4. Розбудувати туристську інфраструктуру за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та систему безпеки туристів.

Таким чином, нами обґрунтовано напрями розвитку видів активного туризму в Одеському регіоні.

Доведено, що для розвитку видів туризму в регіоні має бути застосований комплексний підхід та комплексний аналіз, який може бути здійснений шляхом кластеризації галузі. Для того, щоб надати суб'єктам регіонального туристичного кластеру ефективно розвиватися у співпраці доцільно запропонувати розробку SCOR-моделі. У контексті розробки системи використання SCOR-моделі запропоновано збалансовану систему туристичного кластеру, як один з інструментів реалізації цілей, що дозволяє

поєднати стратегічне управління з оперативним на основі ключових показників ефективності та причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Для Одеського регіону в складі Причорномор'я такий напрям як спортивно-подієвий туризм на нашу думку буде мати високий атрактивний потенціал.

В своєму дослідженні ми вказуємо на необхідність комплексної оцінки атрактивного потенціалу спортивно-подієвого туризму туристичних територій України, зокрема, Одеського регіону як такого, що має всі умови для розвитку відповідних туристичних програм, маршрутів, подій.

Нами запропоновано методику оцінки атрактивного потенціалу спортивно-подієвого туризму Одеського регіону, яка передбачає вивчення приватних потенціалів, які формують його структуру:

- потенціал рекреаційно-географічного положення;
- потенціал туристської інфраструктури;
- потенціал спортивної інфраструктури.

Основна проблема використання атрактивного потенціалу спортивно-подієвого туризму Одеського регіону практично відсутність системи державного регулювання фізичної культури, спорту та туризму, яка повинна бути побудована на основі консолідації зусиль на рівні Уряду України та місцевих адміністрацій з стимулюванням та просуванням заходів спортивно-подієвого туризму в регіональній програмі. В даному випадку ми бачимо сприяння розвитку такого напрямку спортивного туризму у створенні Сектору спортивно-подієвого туризму при Федерації спортивного туризму України.

Так, наприклад, смт.Сергіївка, як приваблива туристична дестинація, може стати ідеальною площадкою для розвитку кластеру водних активних видів туризму. Його можна започаткувати на базі водно-спортивного реабілітаційного центру «Олімп» (ВСПЦ «Олімп»), який й знаходиться в смт Сергіївці. Ми пропонуємо почати з організації щорічного спортивно-подієвого видовищного заходу «Парусний тиждень Причорномор'я», який планується проводити на початку вересня, зібравши всі водні види спорту та

туризму та тим самим продовжити туристичний сезон такою значною подією.

Запропонований нами захід покликаний вплинути на привабливість Одеського регіону як туристичного центру саме за кошти проведення яскравих заходів, які залишають незабутні враження і асоціації з місцем проведення таких заходів. Безумовно, вітрильний спорт є одним з найкрасивіших, яскравим видом спорту, здатним сформувати імідж туристичної території проведення на значний часовий період, а проведення парусних регат на щорічній основі дозволить закріпити і примножити отриманий ефект. На наш погляд, щорічна вітрильна регата під назвою «Парусний тиждень Причорномор'я» виконує наступні функції та завдання:

1. Позиціонування Одеського регіону та всього Причорномор'я як нового центру яхтінного туризму на півдні України;

2. Створення «подієвого магніту» для відвідування Одеського регіону в кінці літнього туристичного сезону. Основною перевагою спортивно-подієвого туризму є можливість проведення заходів, пов'язаних з подієвим туризмом в цілорічному режимі, що важливо і необхідно для регіону, враховуючи обмеженість високого туристичного сезону літніми місяцями.

3. Запровадження зимових програм спортивно-подієвого туризму (на основі кайтінгу, катання на санях, лижні перегони тощо)

4. Перетворення комплексу щорічних подій в розвиток спеціалізованого кластеру водних активних видів туризму та інтеграцію його з іншими кластерними об'єднаннями регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року
2. Деякі питання центрів з фізичної культури і спорту інвалідів "Інваспорт" : постанова Кабінету Міністрів України [від 20.07. 2011 р.], № 766. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/766-2011-p> (дата перегляду 11.01.2017р.)
3. Закон України «Про туризм» : прийнятий Верховною Радою України 15.09.1995 р. № 324/95-ВР: текст із змін. станом на 11.02.2015 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> , п.2 ст.3.
4. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (зі змінами та доповненнями).
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (зі змінами та доповненнями).
6. Конституція України
7. Лист Комітету з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України від 05.02.2016 № 04-33/03145. – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/fizreabilit/07.%20Normativno_pravovi_actu/Informmaterial%20Parlam%20cluhan%2023.03.pdf (дата перегляду 11.01.2017р.)
8. Про затвердження Державного соціального стандарту у сфері фізичної культури і спорту: наказ Міністерства молоді та спорту [28.03.2013]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0559-13> (дата перегляду 11.01.2017р.)
9. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація": указ Президента України від 09.02.2016 №42/2016
10. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року:

розпорядження Кабінету Міністрів України [від 9.12.2015 р.] № 1320-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1320-2015-p> (дата перегляду 11.01.2017р.)

11. Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року,
12. Адамова К. З. Тематические туристские кластеры / К. З. Адамова // Новый век: история глазами молодых [Сб. науч. тр. аспирантов и студентов ИИиМО]. – Саратов: Изд-во Саратовского университета. – 2008. – Вып.7 – С. 215–218.

13. Аналітика: «Организация и функционирование кластеров в Украине» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=494&Itemid=3

З. - Загл. с экрана.

14. Бабарицкая В.К. Организация туризма. – К. 1994. – 140 с.

15. Биржаков <file:///C:/Users/admin/Desktop/биржаков1.pdf>

16. Боголюбов В.С. <file:///C:/Users/admin/Desktop/боголюбов1.pdf>

17. Богославська А.В. Регіональний туристичний кластер – ключовий пріоритет розвитку рекреаційно-туристичної індустрії Південного регіону. [Текст]. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Т.1. Вип. 4. С.36-42.

18. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів. Автреферат дисертації спец. 08.00.05. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Львів. 2008. 35с.

19. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвілєзнавство. Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 208 с.

20. Британская Королевская яхтенная ассоциация [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://gosailing.ru/training_kinds-of-trips.html. (Дата обращения 23.02.2016).

21. Вишнякова І. В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах північної, східної і центральної Європи [Текст]. Вісник Запорізького національного університету. 2011. №1 (9). С. 184-193.

22. Власов А.А., Нагорный А.Г. Туризм: Учебно-метод. пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 95 с.
23. В Хмельницкой области создадут первый в Украине энергетический кластер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economics.unian.net/energetics/716956-v-hmelnitskoy-oblasti-sozdadutperviy-v-ukraine-energeticheskiy-klaster.html>. - Загл. с экрана.
24. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. За заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса, ОНЕУ, 2016. 262 с.
25. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180 с.
26. Гоцул. І. <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2534828-ukraina-zrobila-rivok-u-rozbudovi-sportivnoi-infrastrukturi-minmolodsportu.html>
27. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2009. - 304 с.
28. Гутовська Н.Г. Примак Т.Ю. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ
29. Діденко Д.Ф. Дисертація
30. Дмитрук, О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навчальний посібник. Київ: Альтерпрес. (2004).
31. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис... д-ра наук з фіз. виховання і спорту : [спец] 24.00.02 / Дутчак Мирослав Васильович ; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. – Київ, 2009. – 39 с.
32. Евменчук Елена Васильевна, Суржиков Виктор Иванович, АТТРАКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПОРТИВНО-СОБЫТИЙНОГО ТУРИЗМА СУБЪЕКТОВ ДАЛЬНЕВОСТОЧНОГО ФЕДЕРАЛЬНОГО ОКРУГА
33. Жданова О.М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму: Навч. пос. – Луцьк: Вежа, 2000. – 234 с.

34. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки. Навч. посіб. Київ. Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
35. Заєць М. А., Борідько О. М. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 17. Вип. 1 (38) – С.53-71
36. Зубалій М.Д., Петровський В.С. Пішохідний і лижний туризм. – К.: Здоров'я, 1984. – 128 с.
37. Інноваційна діяльність у м. Херсоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kherson.ua/articles/innovaciyna-diyalnist-u-m-hersoni>. - Загл. с екрана.
38. Кальченко О. М. Кластеризація в туристичній галузі [Електронний ресурс] / О. М. Кальченко. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2009_39/22.htm.
39. Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку. – Львів, 1999. – 162 с.
40. Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.Б. Основы менеджмента экологического туризма. – М.: МНЭПУ, 2001
41. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
42. Клименко С.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навч. посіб. Київ. КНЕУ, 2008. 520 с.
43. Кодыш Э.Н., Константинов Ю.С., Кузнецов Ю.А. Туристские слеты и соревнования. – М.: Профиздат, 1984. – 112 с.
44. Коновалов А.В. Формирование условий развития спортивно-событийного туризма в регионе: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Коновалов Алексей Васильевич. – СПб., 2007. – 178 с.
45. Костриця М.Ю., Дубовис М.С. Туристичний похід вихідного дня. – К.: Здоров'я, 1989. – 150 с.

46. Кочергина В.В. Сущность и особенности организации спортивно-событийного туризма / В.В. Кочергина, Е.С. Милинчук // Экономка. Теория и практика. Материалы V международной научно-практической конференции (20 июня 2016 г.). Отв. Ред. Зарайский А.А. – Саратов: Издательство «Академия Бизнеса», 2016. – С. 11-15.
47. Крачило Н.П. Основы туризмоведения. – К.: Вища школа, 1980. – 117 с.
48. Курилова В.И. Туризм: Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1988. – 222 с.
49. ЛЕВИЦЬКИЙ А.О. МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ. Дисер
50. Мартиненко М. М. Стратегічний менеджмент [Текст]: підручник / М. М. Мартиненко, І. А. Ігнат'єва. – К.: Каравела, 2006. – 320 с.
51. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т. Москва : 1993. Т. 1. С. 176–189.
52. Мале і середнє підприємництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kherson.ua/articles/maliy-biznes>. - Загл. с екрана.
53. Меркулов Н. Н., Балахонова О. В., Бондаренко А. В., КЛАСТЕРНИЙ ПОДХОД ИЛИ ИНСТРУМЕНТ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНСКОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 1. Випуск 1/1
54. Михайліченко Г.І. Формування інноваційних туристичних кластерів як конкурентної переваги розвитку регіону. Збірник наукових праць "Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2012. С.341-349.
55. МИХАЙЛЮК Олена Леонідівна ДАВИДЕНКО Ірина Володимирівна МЕХАНІЗМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

56. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона. [Текст] / Ж. Мингалева, С. Ткачева // МЭ и МО. – 2000. – № 4. – С. 1925.
57. Моїсєєва Н.І. Інноваційний розвиток туристичної сфери регіону : теорія, методологія, практика. Монографія. Миколаїв. ФОП Швець В.М. 2018. 330 с.
58. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: Монографія. - Львів: Новий Світ-2000, 2012. - 176 с.
59. Нездоймінов С. Г. Державне – приватне партнерство у сфері рекреації та туризму в контексті соціальної відповідальності / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєва // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: монографія: у 2-х т. / за заг. ред. Г.Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д.: НГУ, 2014. – Т. 2. – С. 231–237.
60. Охріменко А. Г. Необхідність створення та функціонування туристичних кластерів у регіонах України. Географія та туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 278-282. 19
61. Парсяк В. Н. Маркетинг : від теорії до практики [Текст]: навч. посібник Київ. Наукова думка, 2007. 255 с.
62. Портер М. Конкуренція. Пер. с англ. Москва. Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
63. Примачев Н. Т. Социально-экономические аспекты развития морского туризма [Текст]. Економічні інновації: зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. Вип. 39. С. 187-193.
64. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку : монографія. За заг. ред. професора В. Г. Герасименка. Одеса. Астропринт, 2013. 304 с
65. Словник іншомовних слів. К.: Головна редакція УРЕ, 1977.
66. Смирнов І. Г. Туристичний кластер як консорціум туристичних міст (з досвіду Словаччини). Вісник–Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2013. № 1042, вип. 1. С. 138-142.

67. Соглашение о сотрудничестве между Международным Олимпийским Комитетом (МОК) и Всемирной Туристической Организацией (ВТО) [Электронный ресурс] // Официальный сайт ЮНВТО. – Режим доступа: - <https://wtd.unwto.org>

68. Создают инновационный кластер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=253928>. – Загл. с экрана.

69. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. Київ. Логос, 2004. 848 с.

70. Соколенко С.І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів. Блог Станіслава Соколенка: Внедряя кластерную модель в украинских регионах. – [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovyj-i-nacionalnyj-dosvid-formuvannyainnovacijnix-klasteriv/>

71. Степанов В.Н., Волошин Д.В. Проблемы и перспективы развития рекреационно-туристической сферы в приморских регионах. [Текст]. Економічні студії. 2011. Випуск 44. С. 294-303

72. Стратегічне дослідження регіонів України за допомогою SWOT-аналізу : кол. моногр. / за ред. О. Л. Тоцької. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 180 с.

73. Стратегія регіонального розвитку: кожен проект – крок уперед [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zoda.gov.ua/news/5602/strategiya-regionalnogo-rozvitku-kozhen-proekt-krok-upered.html>. - Загл. с экрана.

74. Темник І.О. Щербакова Н. О. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ Економіка. Управління. Інновації. Випуск № 4 (19), 2016 с. [file:///C:/Users/admin/Downloads/eui_2016_4_17%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/eui_2016_4_17%20(1).pdf)

75. Тимошенко Л. О. Спортивний туризм : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 ч. / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. – Л. : ЛДУФК, 2012. – Ч. 1. 150 с.
76. Туристичний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2-вид. перероб. та доп. Київ. Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
77. Украинские кластеры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/>. - Загл. с экрана.
78. ФОКІН Сергій Павлович, ТУРИЗМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ Випуск 1, 2010 р.
<file:///C:/Users/admin/Downloads/3002-8056-1-SM.pdf>
79. Чеховська Л. СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ МАСОВОГО СПОРТУ УКРАЇНИ Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова Випуск 3 К (84) 2017
80. Шепелєв І.Г. Туристсько-рекреаційні кластери - механізм інноваційного вдосконалення системи стратегічного управління розвитком регіонів. Сучасні дослідження соціальних проблем. 2002. №3(11).
81. Шпильова, В. О. СУЧАСНИЙ СТАН СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ Інвестиції: практика та досвід № 24/2013
82. Щур Ю. В., Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм. – К.: Альтерпрес, 2003. – 232с.
83. Штюмер Ю.А. Краткий справочник туриста. – М.:Профиздат, 1985. – 271с.
84. Яворський Ю. М. Туристичний кластер як форма розвитку галузі Український туризм. 2015. № 2. 56-57 с.
85. Ястремська О.О. Сучасні світові тенденції розвитку туризму. Проблеми економіки. 2013. №1. С.22-27.
86. Воја, С. Clusters Models, Factors and Characteristics [Text] / С. Воја // International Journal of Economic Practices and Theories. – 2011. - № 1. – Р. 34 – 43.

87. Enright M.J. Regional clusters: What we know and what we should know. Berlin: Springer Verlag, 2003. pp. 99-129
88. Marshall, A. Principles of Economics. [Text]: monograph. / A. Marshall. - London: Macmillan, 1920. – ISBN 1-57392-140-8.
89. Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development [Electronic resource]: - Access mode: http://www.tcinetwork.org/media/asset_publics/resources/000/003/821/original/Making_sense_of_clusters.pdf.
90. Porter M. Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. Economic Development Quarterly 14, no. 1 (February 2000). p. 15–34.
91. Porter, M. Competitive Advantage of Nations [Text]: monograph. / M. Porter; Free Press. - New York, 1998. – 896 p. – ISBN 0684841479.
92. Smith, R. Industry Cluster Analysis: Inspiring a Common Strategy for Community Development [Electronic resource]: - Access mode: <http://extension.psu.edu/workforce/briefs/indclustanal.pdf>.
93. World Tourism Organization UNWTO [Electronic resource]. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www2.unwto.org/>
94. <https://novosti-turbiznesa.info/>
95. <https://businessvisit.com.ua/>
96. <http://mw.com.ua/>.
97. <https://www.fstu.com.ua/>
98. <http://www.uaeta.net/>
99. <http://www.greenways.com.ua/>
100. <http://greenworld.in.ua/>;
101. <https://www.rovin.com.ua/>
102. <https://terraincognita.com.ua/>
103. <https://www.ture.ua/>;
104. <https://www.pelican-danube-tour.com.ua/>
105. <http://slavutich.kherson.ua/>;

106. <http://hutora.com.ua/ua/>
107. <https://www.ture.ua/>
108. <http://www.activeukraine.com/>
109. veliki.ua
110. www.astur.com.ua, fb.astur.com.ua.
111. <http://www.mandry.ua/>.